

Sociální ekonomie a sociální podnikání jako nástroje politiky zaměstnanosti

Václav Novotný

Sociální ekonomii se rozumí ty teoretické systémy, jejichž explicitním cílem je odstranění chudoby a nezaměstnanosti jako hlavních zdrojů sociální nerovnováhy. Sociálním podnikáním lze označit podnikatelské aktivity veřejné nebo soukromé, jejichž bezprostředním cílem není dosažení zisku, ale vytváření pracovních příležitostí. To je součástí strukturální politiky zaměřené na zmírnění některých selhání konkurenčního systému podnikání - založeného na soukromé ziskové pohnutce - opatřeními institucionálního charakteru. V širším smyslu sem lze zahrnout rovněž alternativní formy organizace společenské výroby nahrazující nebo doplňující tržní organizaci společenské výroby.

ZÁSTUPCE VEŘEJNOSTI

Sociální ekonomie jako přístup k řešení sociálních problémů

Sociální ekonomii se obvykle rozumí ty teoretické systémy, jejichž explicitním cílem je řešení sociálních problémů, jako jsou chudoba, nezaměstnanost a další formy sociálního strádání. Jedná se o normativní ekonomii, jelikož předmětem zkoumání jsou opatření resp. systémové změny nutné ke zlepšení sociální situace lidí, kteří upadli do nezaměstnanosti, nezaviněné chudoby a jiných společensky obtížných situací. Sociální ekonomii v širším smyslu slova můžeme proto rozumět „aplikace ekonomické teorie na politiky v sociální oblasti.“ (Viz Pearce, D.W. a kol.: *Slovník moderní ekonomie. Praha 1992*)

Východiska sociální ekonomie

V sociální ekonomii jsou základním východiskem morální soudy vycházející z altruismu a humanismu. Za elementární ontologické východisko lze považovat skutečnost, že blahobytovou situaci druhých lidí zahrnujeme do své individuální blahobytové funkce. V důsledku toho je altruismus součástí socioetických norem každé autentické kultury (K.J. Arrow). Altruismus je rovněž součástí všech velkých světových náboženství. (Podle některých teologů jsou humanismus a altruismus důsledkem víry / J. Ratzinger/.) Lze jej zahrnout mezi tzv. „sociální instinkty“ (Hendrik de Man), které jsou protikladné k individuálnímu a skupinovému egoismu. V neposlední řadě je zde důvodem pozornosti teorie snaha zachovat sociální smír, jelikož střet materiálních zájmů mezi společenskými třídami představuje hlavní příčinu společenských konfliktů. V minulosti vedly třídní konflikty k sociálním a politickým revolucím a podmiňovaly vznik autoritativních a totalitních režimů.

„Sociální konstrukce reality“ (P.L. Berger) je tak výsledkem nejen etických postojů, jako jsou altruismus nebo humanismus, ale rovněž výrazem bezprostředních materiálních zájmů společenských skupin resp. společenských tříd. Tím lze vysvětlit ideologickou protikladnost v přístupu k problematice chudoby a sociálního strádání u jednotlivých sociálních skupin. Požadavky chudých tříd a vrstev jsou obvykle jen nedostatečně reflektovány vrstvou bohatých. Jedním z důsledků nedostatečné reflexe sociálních problémů v neoklasické teorii liberálního zaměření byl vznik tzv. „radikální ekonomie“, požadující vytvoření alternativního modelu společnosti.

Sociální přístup ke společenské realitě a snahy o sociálně spravedlivější uspořádání společnosti představují významný prvek v euroatlantickém myšlení. V konkrétní podobě se institucionalizovaly ve formě „státu všeobecného blahobytu“ respektive tzv. „sociálního státu“. Jedná se o specifický společenský útvar vzniklý v dané kulturní oblasti jako důsledek dlouhého historického vývoje. Od vzniku britského „Commonwealthu“ přes Bismarckův „stát všeobecného blahobytu“ po Rooseveltův New Deal a „sociální tržní hospodářství“ Waltera von Euckena uplynulo několik staletí. Specifickou součástí evropského ekonomického myšlení jsou socialistické a komunistické projekty, které měly počátek již v antice (Viz *Platonovy komunistické projekty v Ústavě a jejich kritika u Aristotela*. Srv. Durant, W.: *Od Platona k dnešku. Praha, Sfinx 1938, ss. 29 a násl.*). Společným rysem

všech těchto projektů bylo vždy zmírnit chudobu, odstranit nezaměstnanost a zabezpečit sociální spravedlnost.

Sociální ekonomie a sociální stát se staly v současnosti předmětem kritiky ze strany libertariánů a neokonservativců, jelikož údajně oslabují soutěživost a snižují konkurenceschopnost národních výrobců a jsou příčinou vysokých nákladů na stát. Současné libertariánské reformy zdůrazňují zejména požadavek „zpružnění trhu práce“, omezení sociálních výdajů a snížení daní. Omezení ochrany zaměstnanců před propouštěním a zpružnění tvorby mezd v závislosti na konjunkturní situaci usnadňují sice postavení zaměstnavatelů a přispívají ke zvýšení konkurenčních schopností národních ekonomik, ale zároveň znamenají ústup od některých odborových práv, zánik firemního paternalismu a likvidaci některých institucí státu všeobecného blahobytu. Tyto instituce se v minulosti zásadně osvědčily a přispěly k sociálnímu pokroku a k sociálnímu smíru.

Globalizační procesy ovšem přinášejí výrazné konkurenční tlaky plynoucí ze světové ekonomiky. Liberalizace mezinárodního obchodu přitom výrazně zužuje prostor pro národní sociální programy. Kdyby se vyspělé státy orientovaly v rámci reformy na zavedení mzdových sazeb čínských kuličků, aby obstály ve světové konkurenci, jejich soutěžní pozice by se jistě výrazně zlepšila. Stlačilo by to však hmotnou spotřebu námezdních tříd, což jest převážná část společnosti, na úroveň rozvojových zemí. To by mělo výrazné decelerující účinky včetně negativních sociálních a politických důsledků takového řešení. Současná hmotná spotřeba obyvatelstva ve vyspělých zemích představuje hnací motor celosvětového hospodářského vývoje včetně některých negativních vedlejších efektů ve sféře ekologie a čerpání neobnovitelných zdrojů. Omezit růst spotřeby ve vyspělých zemích není průchodné, a to především v konjunkturních souvislostech. Je to ovšem nereálné především v systémových souvislostech tržní ekonomiky.

Místo sociální ekonomie v ekonomické teorii

Zkoumání příčin vzniku chudoby a nezaměstnanosti, stejně jako zkoumání politických a ekonomických nástrojů a alternativních hospodářských modelů pro odstranění těchto společensky nežádoucích jevů, jsou předmětem sociální ekonomie, jako směru v ekonomické teorii. Kromě toho existuje též ekonomika sociálního podnikání, jako teorie podnikového hospodářství resp. jako konkrétní ekonomika sociálního podnikání. V daném případě není explicitním cílem firmy dosažení zisku, ale vytvoření pracovních příležitostí.

Nezaměstnanost a chudoba zajímají ekonomy nejen v sociálních souvislostech, ale též proto, že snižují celkový blahobyt společnosti. Proto odstranění chudoby a nezaměstnanosti se stalo předmětem teorií společenského rozvoje například u Josefa Schumpetera a Theodora Schulze a implicitně též teorií hospodářského růstu, teorií blahobytu a teorií zkoumajících podmínky sociální rovnováhy. Neoklasický proud v sociální ekonomii dospěl v daných souvislostech k názoru, podle kterého „trh nemůže být převzat jako funkce společenského blahobytu, jelikož nemůže zahrnout altruistické hledisko“ ... „je však možné nepřímo ovlivňovat trh tak, aby působil v souladu s morálními imperativy“ (Arrow, K.J. : *Individuální hodnoty a společenský výběr. Praha 1972. Ss. 134-135 / citováno volně/*). Tento přístup je protikladem libertariánského principu „laissez faire“ resp. nezasahování (deregulace).

K dosahování cílů sociální ekonomie mohou sloužit též modely alternativní organizace společenské výroby. V tomto smyslu můžeme proto do sociální ekonomie zařadit též socialistické a komunistické projekty - počínaje Morovou Utopií a dalšími utopistickými projekty včetně Marxova projektu „beztřídní společnosti“. Mezi alternativní modely patří rovněž tzv. „demokratický socialismus“, přestože je v současné společenské teorii a v praxi vymezen značně široce (Viz Meyer, T.: *Transformace sociální demokracie. Brno, Doplněk 2000*). Do sociální ekonomie lze zařadit rovněž tzv. „radikální ekonomii“, přičemž obsah tohoto pojmu bývá rovněž chápán široce. Vedle Mao Ce-Tunga, Pol-Pota a „ekonomie osvobození“ jsou sem například zařazováni významní představitelé hlavního proudu v ekonomickém myšlení, jako J.M. Keynes a Joan Robinsonová (*To souvisí s jejich publikovanými úvahami o možnostech alternativní organizace společenské výroby.*).

Pokud zahrneme do sociální ekonomie projekty socialistického a komunistického zaměření, lze rozlišit dva hlavní směry – **reformistický** - vycházející převážně z učení Ferdinanda Lassala a **revoluční** – vycházející zejména z prací Karla Marxe a V.I. Lenina. Zatím co revoluční - především marxistický - program lze označit za již vyčerpaný, pokud jde o meze jeho historického přínosu k růstu blahobytu společnosti, reformistický směr

vystupuje v současnosti převážně v podobě tzv. demokratického socialismu. Ten představuje zejména v Evropské unii určující politicko ekonomickou koncepci. Přestože socialistické vlády převažují ve většině států Evropské unie, existuje zde chronická masová nezaměstnanost, a to již třicet let - tedy jako dlouhodobý jev. Tato skutečnost nasvědčuje, že nemáme k dispozici vhodný společenský model, který by odstranil efektivně chronickou masovou nezaměstnanost v současných podmínkách globalizace ekonomiky.

Existují také úspěšné národní programy hospodářské a sociální politiky, které dosahují stanovených cílů ve sféře zaměstnanosti i efektivity rozvoje. Nelze je však označit za převládající. Vzhledem k naléhavým cílům ve sféře ekologie a udržitelného rozvoje lze tuto skutečnost označit za pouze dočasný úspěch.

Ve specifickém smyslu věnují řešení chudoby pozornost také někteří představitelé monetarismu a neorakouské školy. Je známý například projekt negativní důchodové daně Milтона Friedmana, a to vyplatit občanům USA bez vlastního trvalého příjmu měsíční sociální podporu ve výši 400 USD. Neokonzervativní názor lze charakterizovat též amerického sociologa G. Gildera, podle něhož „chudým je třeba vytvořit takové podmínky, aby museli tvrdě pracovat“.

Cíle sociální ekonomie v současnosti

Sociální ekonomii můžeme chápat všeobecně jako humanizující směr normativní ekonomie přičemž její konkrétní cíle vyplývají z problematiky dané historické etapy. Sociální nauka se tak nejvíce jako uzavřený program, definovaný jednou provždy, ale „v každé epoše je to konkrétní systém zaměřený dynamicky na konkrétní pokrok“. (Srv.: *Sociální nauka církve. Sestavil F. Rýpar. Brno – Tišnov, Sursum 1991*)

Jestliže výroba a blahobyt jsou rostoucí a míra nezaměstnanosti se pohybuje kolem své přirozené míry, může se pozornost sociální ekonomie zaměřit převážně na řešení sociální situace handicapovaných osob, tj. zejména na otázky jejich zaměstnávání a na rozvoj sociální péče, zdravotnictví a vzdělávání, čili na konkrétní sociální politiky.

Jestliže výroba stagnuje nebo klesá, dostává se do popředí hospodářské politiky problém masové nezaměstnanosti a s ní spojené chudoby. Takový postup se jeví potřebný jak ze sociálního hlediska resp. z hlediska altruismu, tak z hlediska politických cílů, tj. zejména v důsledku potřeby zajistit sociální mír. Nezaměstnanost je přitom produktem společenského systému založeného na tržních principech, tj. na ziskové pohnutce a na volné soutěži resp. na principu laissez - faire. Konkurenční sektor nesleduje bezprostředně cíl plné zaměstnanosti, sleduje ziskové hledisko, případně též zájem na dosažení maximálního obrátu resp. maximálního podílu na trhu. Zisková hlediska investorů nemají tedy bezprostřední spojitost s cílem plné zaměstnanosti. Jedná se o cíl sociální resp. politické povahy. Nezaměstnanost však snižuje kupní sílu obyvatelstva a tedy působí negativně na konjunkturu.

Za současné situace, kdy liberální ekonomika selhává při dlouhodobém zabezpečování plné zaměstnanosti, je cílem sociální ekonomie jak stabilní rozvoj ekonomiky, tak vytváření dynamické rovnováhy na pracovním trhu. Tradiční socialistické řešení, spočívající ve společenském disponování nadproduktem v zájmu cílů sociální povahy (John Hobson) je přitom v protikladu k současným neokonzervativním a libertariánským koncepcím. Ty spatřují řešení současného stagnačního trendu ve vyspělých tržních ekonomikách v deregulaci ekonomiky, v omezení výdajů na stát a ve „zpružnění trhu práce“. Existují ovšem důvody se domnívat, že neokonzervativní a libertariánské řešení by nás tím vrátilo do podmínek „drsného kapitalismu“ s příkrými sociálními protiklady. To by vedlo k sociálním konfliktům známým z minulosti, které se staly ve dvacátém století příčinou nastolení totalitních režimů v řadě zemí.

Důvodem, pro který se zabýváme reformistickými socialistickými projekty jako součástmi sociální ekonomie, je skutečnost, že tradiční tržní model ekonomiky neposkytuje uspokojivé řešení nezaměstnanosti v současné situaci dlouhodobého zvolnění hospodářského růstu ve většině vyspělých tržních ekonomik. V Evropské unii se míra nezaměstnanosti pohybuje v průměru nad deset procent a v některých členských zemích je ještě výrazně vyšší. K tomuto vývoji dochází v důsledku nabídkových omezení plynoucích z rostoucích cen neobnovitelných zdrojů a ze zvyšujících se nákladů na ekologii. Významným decelerujícím faktorem se jeví též masový odliv kapitálu z vyspělých evropských zemí do rozvojových zemí zejména do jihovýchodní Asie. Je zřejmé, že decelerující vliv

těchto faktorů se bude stupňovat, což je dáno mj. rychle probíhající industrializací některých velkých oblastí rozvojového světa zejména v tichomořské a jihovýchodní oblasti Asie. Zostření přirozených limit hospodářského růstu a v důsledku toho hrozící sekulární stagnaci výroby označila Joan Robinsonová již před časem za „tíživou noční můrou ekonomů“ (Robinsonová, J.: *Ekonomická filosofie. EÚ ČSAV 1968*). Kapitalismus je totiž možný pouze jako rostoucí.

Dlouhodobá vysoká míra nezaměstnanosti a vysoké sociální náklady s ní spojené vedou k hledání společenských alternativ k tržnímu rozdělování práce a produktu. To předpokládá smíšená řešení spočívající v kombinaci klasických tržních principů se sociálně spravedlivým rozdělováním práce a produktu. Součástí tohoto řešení bude zřetelně stabilizující úloha veřejného sektoru, jako jedna z alternativ. Státní a veřejné podniky jsou na cenové výkyvy a na výkyvy kapitálového trhu méně citlivé než soukromé firmy. Přitom v mnoha zemích plní již tradičně stabilizující úlohu v ekonomice. Rovněž se osvědčují smíšená řešení, tj. státní firmy se soukromou kapitálovou účastí resp. soukromé firmy s kapitálovou účastí státu. Nicméně je zřejmé, že zásadní řešení mohou poskytnout především strukturální reformy.

Nelze očekávat, že by budoucí růstové bariéry bylo možné překonat v rámci tržního mechanismu, jak to navrhuji neokonservativci a libertariáni ve formě zpružnění trhu práce zejména deregulací tvorby mezd, dále omezením nákladů na stát a deregulací ekonomiky. Tato opatření mohou sice vést krátkodobě k urychlení růstu, ale dlouhodobě naopak představují retardující činitele (Viz Stiglitz, J.: *Jiná cesta k trhu. Praha 2003*). V některých zemích se tento přístup již odrazil ve vzniku „nové chudoby“ a v krizi institucí státu blahobytu.

Na řešení podobných otázek je zaměřena pozornost sociální ekonomie v současnosti, což se projevuje zejména úsilím o zachování sociálního státu a snahami o vytvoření nového společenského modelu, který by odpovídal současným podmínkám.

Sociální podnik jako nástroj řešení nezaměstnanosti

V současných podmínkách se nedaří řešit uspokojivě nezaměstnanost ve vyspělých zemích ani urychlováním hospodářského růstu, ani zvýšením investováním, takže zbývají převážně opatření strukturální povahy. Patří sem též sociální podnikání, a to jak neziskové tak ziskové.

Jedním z cílů tohoto příspěvku je rozbití mýtus o definiční neziskovosti sociálního podnikání. Sociálním podnikáním se obvykle označují podnikatelské iniciativy veřejné nebo soukromé, jejichž bezprostředním cílem není dosažení zisku, ale vytváření pracovních příležitostí. Jestliže označujeme sociální podnikání a sociální podniky za neziskové, neznamená to, že by neměly být spojeny s tvorbou zisku, ale že prvotní pohnutkou k podnikání je vytváření nových pracovních míst. Ekonomika sociálního podniku může být ovšem jak nezisková, tak zisková, a to v případě, že se daří alokovat zdroje sociálního podniku způsobem, který odpovídá zaměření efektivní poptávky na trhu. V daném kontextu mohou být sociální podniky neziskové i ziskové, plně nebo částečně subvencované, hospodařící s plánovanou ztrátou, ale i s normálním ziskem.

Významnou okolností je, že iniciativy k sociálnímu podnikání vycházejí převážně z institucionální sféry, tj. ze strany státu, municipií, regionálních samospráv případně soukromých charitativních organizací. Iniciativa může také vyjít „zdola“, jako projev snah nezaměstnaných řešit svoji situaci kolektivní hospodářskou aktivitou, jako tomu bývá při vzniku kooperativů (známé je například portugalské družstvo Mondragon a podobná kooperativistická řešení).

V širším smyslu slova můžeme za sociální podnikání označit též zakládání veřejných podniků státem a místními samosprávami, jestliže explicitním cílem příslušné investice se jeví tvorba pracovních míst. Dlužno připomenout, že v období anglické republiky, byly z rozhodnutí parlamentu zřizovány tzv. „workinghouse“ v každém hrabství. Zde nacházely obživu bezzemci a lidé, kteří ztratili zaměstnání. Jednalo se vesměs o nekvalifikované práce jako draní peří, výrobu loučí, opravy pytlů apod. Rovněž zakládání státních firem v zaostávajících regionech má v Evropě již delší tradici. Jako příklad relativní úspěšnosti takových řešení lze uvést industrializaci Slovenska po druhé světové válce pomocí expanze veřejného a družstevního sektoru.

Obvykle nižší efektivnost státních firem je vyvážena jejich přínosem pro zaměstnanost a tím pro tvorbu národního důchodu. Nezaměstnaní nevytvářejí žádný důchod a jejich spotřeba je zcela autonomní. Výdaje na

podpory pro nezaměstnané pohlcují v každém případě větší část národního důchodu, než by byly dotace státním podnikům na pokrytí případných ztrát z nižší efektivity. Je tedy patrně efektivnější subvencovat a dotovat výrobu ve veřejných sociálních podnicích, než platit podpory nezaměstnaným, kteří žádný produkt nevytvářejí.

Rozvoj veřejného sociálního podnikání se může stát významným přínosem k řešení problematiky nezaměstnanosti, což je důležité zejména v současných podmínkách dlouhodobého zvládnutí růstu. Takové řešení je v podstatě otázkou politické vůle. Nelze přitom přehlédnout, že konservativní pravice navrhuje jiné způsoby řešení současné masové nezaměstnanosti zejména okleštěním institucí státu blahobytu, což může v budoucnosti značně vyostřit jak sociální, tak politický konflikt.

Autor vyučuje jako odborný asistent na katedře ekonomie sociálně ekonomické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem